

О. В. Мартіна

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

КОМУНІКАТИВНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ МОВНОЇ ОСОБИСТОСТІ УЧНІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ (на основі педагогічних ідей Івана Огієнка)

У статті розглянуто аспекти формування мовної особистості учнів початкових класів, лінгвістичні умови формування мовленнєвої культури та оволодіння мовленнєвими засобами молодших школярів; окреслено шляхи і способи покращення їх комунікативної діяльності та удосконалення практичної підготовленості вчителя до роботи з дітьми. Нові тенденції шкільної мовної освіти передбачають посилення практичної спрямованості процесу опанування рідної мови, підпорядкування роботи над мовною теорією інтересам мовленнєвого розвитку учнів. Формування національно свідомої, духовно багатой мовної особистості – основне завдання сучасної загальноосвітньої школи та один із пріоритетних напрямів лінгводидактики. Належний рівень комунікативної компетентності учнів складається із багатьох чинників – досконалого розвитку їхніх умінь і навичок комунікативно виправдано користуватися мовними засобами всіх рівнів української мови, семантичної та стилістичної вправності комунікантів, знань усіх складових ситуації спілкування. Відтак, особливої значущості набуває робота, спрямована на формування культури українського мовлення, починаючи з початкової ланки загальноосвітньої школи, оскільки набути в молодшому шкільному віці лінгвістичні знання та мовленнєві вміння стають підґрунтям комунікативної досконалості та нормативності мовлення. З огляду на це мета шкільного мовного курсу вбачається у забезпеченні належного рівня мовленнєвої компетенції учнів, що є однією з найважливіших умов їхньої успішної соціалізації.

Ключові слова: культура мови, культура мовлення, комунікативно-мовленнєві вміння, літературні норми, педагогічна діяльність, педагогічна майстерність, професійна діяльність, граматична правильність, мовна особистість, зв'язне мовлення.

Модернізація змісту шкільної освіти у світлі вимог Національної доктрини розвитку освіти, державної національної програми «Освіта», Державного стандарту початкової загальної освіти, Концепції мовної освіти, компетентнісного підходу як методологічної основи формування загальної початкової освіти спрямована на опанування учнями всіх видів мовленнєвої діяльності, основ культури усного й писемного мовлення, базових умінь і навичок використання мови в різноманітних сферах і ситуаціях спілкування. Підвалини цих знань закладаються в початковій школі. Ґрунтується ця робота на діяльнісно-проблемному підході до організації навчального процесу, метою якого має стати головним чином підвищення культури усного й писемного мовлення молодших школярів.

Формування національно свідомої, духовно багатой мовної особистості – основне завдання сучасної загальноосвітньої школи та один із пріоритетних напрямів лінгводидактики. Належний рівень комунікативної компетентності учнів складається із багатьох чинників – досконалого розвитку їхніх умінь і навичок комунікативно виправдано користуватися мовними засобами всіх рівнів української мови, семантичної та стилістичної вправності комунікантів, знань усіх складових ситуації спілкування.

Відтак, особливої значущості набуває робота, спрямована на формування культури українського мовлення, починаючи з початкової ланки загальноос-

вітньої школи, оскільки набуті в молодшому шкільному віці лінгвістичні знання та мовленнєві вміння стають підґрунтям комунікативної досконалості та нормативності мовлення. «Мова – душа кожної національності, її святощі, її найцінніший скарб... Звичайно, не сама по собі мова, а мова як певний орган культури, традиції. В мові наша стара й нова культура, ознака нашого національного визнання...» (І. Огієнко).

Уміння говорити здавна привертало увагу людства. Про це яскраво свідчить народна педагогіка, в якій питання мови й мовної підготовки людини посіло одне з центральних місць. Ідеї народної педагогіки щодо розвитку культури усного мовлення передували багатьом науковим методичним рекомендаціям, які викладено в працях відомих педагогів і лінгвістів. Велику увагу майстерності мовлення приділяв Іван Огієнко: «Як про духовну зрілість окремої особи, так і про зрілість цілого народу судять найперше з культури його літературної мови. Кожний свідомий громадянин мусить практично знати свою соборну літературну мову й вимову та свій соборний правопис, а також знати й виконувати рідномовні обов'язки свого народу».

Проблема культури мовлення завжди була у центрі посиленої уваги вітчизняних лінгвістів і методистів (Н.Д. Бабич, І.К. Білодід, О.М. Біляєв, С.Я. Єрмоленко, М.А. Жовтобрюх, А.П. Каніщенко, А.П. Коваль, Л.І.Мацько, М.І. Пентиліук, М.М. Пилинський, В.М. Русанівський та ін.). Вченими визначено питання мовної культури людини та суспільства, теорії мовної норми, комунікативні якості культури мовлення, психологічний та психолінгвістичний аспекти породження та особливостей усномовленнєвих висловлювань, які досліджували Л.С. Виготський, М.І. Жинкін, І.О. Зимня, О.О. Леонт'єв, С.Л. Рубінштейн, І.О. Синиця та ін.

Натомість пошук шляхів оптимізації мовного виховання, перш за все формування нормативного українського мовлення учнів ще не був предметом спеціального дослідження вчених.

Мета статті – теоретично обґрунтувати педагогічні та лінгвістичні умови формування мовної особистості та комунікативної компетенції учнів початкових класів.

Мовленнєвий розвиток є однією з найважливіших складових формування дитячої особистості взагалі і зокрема, готовності до шкільного навчання. Іван Огієнко зазначає, що мовленнєвий розвиток дитини має стати центром процесу навчання грамоти. Мовленнєва особистість характеризується не лише тим, що вона знає про мову, а й тим, як вона може її використовувати. Готовність до мовлення дуже важлива, і людина психічно формується одночасно з формуванням цієї готовності [6, с.42].

Готовність суб'єкта використовувати мову в своїй діяльності називають мовленнєвою здібністю. У ній закладено, з одного боку, найважливіші складові мовної системи, а з іншого – основні види мовленнєвої діяльності: слухання і розуміння (аудіювання), говоріння, читання й письмо [5, с.21].

Як відомо, проблема говоріння (що здійснюється у двох формах мовлення – діалогічному і монологічному) у процесі спілкування є надзвичайно важливою, оскільки вміння слухати і висловлювати власні думки значною мірою забезпечує ефективність комунікативної діяльності людей. За допомогою діалогічного мовлення відбувається передача знань, обмін інформацією. Цим мовленням пронизаний весь процес навчання в школі.

Як і будь-яка інша діяльність, акт говоріння має певну мету, мотив, в основі якого лежить потреба; предмет – думки того, хто говорить; продукт – висловлювання (діалог або монолог) і результат, що виражається у вербальній реакції на висловлювання.

Основною соціальною функцією мовлення є комунікація. Вибір мовленнєвих засобів та їх організація визначається перед усім комунікативними задачами, цілеспрямованістю мовлення, особливостями мислення та психіки людини, його загальноосвітнім та культурно-естетичним рівнем, соціальним середовищем. У контексті прояву названих вище факторів формуються конкретні вимоги до мовлення (точність, логічна стрункість, виразність тощо).

Сучасні тенденції в оновленні курсу української мови націлюють на посилення практичного, комунікативного спрямування занять з рідної мови. Це, у свою чергу, має забезпечити формування мовної особистості – людини, яка вільно і легко висловлюється з будь-яких питань, виявляючи високий рівень мовної культури. Плекання мовної особистості, яка утверджуватиме статус української мови як державної і рідної, є одним з пріоритетних завдань, які поставлені перед вищою школою сучасним суспільством [4, с.38].

Метою навчання рідної мови є формування національно свідомої, духовно багатой мовної особистості, яка володіє відповідними вміннями й навичками, вільно користується засобами рідної мови – її стилями, типами, жанрами в усіх видах мовленнєвої діяльності (аудіювання, читання, говоріння, письмо).

Кожен інтелігент, на думку Івана Огієнка, повинен «виховувати» в своїй родині не тільки соборну літературну мову, але й добру літературну вимову, оскільки добра літературна вимова – ознака інтелігентності людини, вона «зцементує народ у свідому націю і надає йому почуття одності, де б він не жив і до якої держави не належав би» [3, с.24].

Учений вважав, що вчитель «мусить досконало знати свою соборну літературну мову і вимову та соборний правопис». Не тільки в школі, але й поза нею він повинен говорити «взірцевою рідною літературною мовою й вимовою, щоб власним прикладом впливати на учнів і на оточення».

Мовленнєвий розвиток дитини є досить широким поняттям, яке охоплює рівень сформованості звуковимови, його відповідності загальноприйнятим орфоепічним нормам української мови, обсяг словникового запасу і граматичну організацію мовлення. Мовлення учнів розвивається, якщо вони набувають здатності розуміти лексичне і граматичне значення слова, словосполучення, речення, тобто якщо запам'ятовується матеріальна оболонка відповідного мовного знака і правильно співвідноситься з явищем позамовної реальності [2, с.50]. За умови правильних методичних підходів, належної організації і навчально-методичного процесу навчання рідної мови в початкових класах в учнів успішно формуються вміння слухати і розуміти почуте, висловлюватися, вступати в діалог і полілог [6, с.129].

Сучасна школа потребує вдосконалення методики та методичного процесу формування комунікативних умінь, оскільки сучасні програмні вимоги спрямовано на вдосконалення національної системи освіти, збереження культурної спадщини українського народу, зокрема української мови. Особливої значущості набуває своєчасно організована робота щодо формування комунікативних умінь, яка є міцним підґрунтям для подальшого успішного навчання читання і письма дітей у школі. Виходячи з того, що мовлення – це діяльність, яка передбачає використання мови з метою спілкування, пізнання, впливу на інших людей, основна увага повинна приділятися мовленнєвій діяльності як в усній, так і в писемній формі; цілеспрямовано вдосконалювати граматику мовлення учнів,чити їх сприймати і розуміти чуже мовлення, а також будувати висловлювання (тексти) у відповідності з нормами мови [2, с.62].

Мовленнєва особистість – це людина, яку розглядаємо з точки зору її готовності виконувати мовленнєві дії, той, хто привласнює мову, для кого мова є мовлен-

ням. Мовленнєва особистість характеризується не лише тим, що вона знає про мову, а й тим, як вона може її використовувати. Готовність до мовлення дуже велика, і людина психічно формується одночасно з формуванням цієї готовності [1, с.25].

Готовність суб'єкта використовувати мову у своїй діяльності можна назвати мовленнєвою здібністю. У сучасній психології розроблено модель мовленнєвої здібності. В ній закладено з одного боку, найважливіші складові мовної системи, а з іншого – основні види мовленнєвої діяльності – слухання і розуміння (аудіювання), говоріння, читання й письмо. Відомі такі рівні мовленнєвої здібності, які вчитель має брати до уваги у процесі професійної діяльності:

- 1) рівень правильності (дотримання мовних норм, нормативність мовлення);
- 2) рівень швидкості – обґрунтований розподіл мовленнєвої дії в часі;
- 3) рівень насиченості – багатство словника і граматичних форм, виражальних мовних засобів, які виходять за межі мінімуму тих мовних засобів, які необхідні для досягнення звичайного рівня;
- 4) рівень адекватного вибору – йдеться про вибір можливих форм на основі адекватності висловлювання програмі, задуму, ситуації спілкування, зорієнтованості на слухача, його можливості у сприйнятті словесної інформації [3, с.11-14].

Маємо визначити те, що провідна мета початкової мовної освіти, яка полягає, насамперед, у мовленнєвому розвитку школярів, нерідко просто декларувалася і, залишаючись непідкріпленою на технологічному рівні, була далекою від реалізації. Це стосується, зокрема, і того специфічного завдання, яке стоїть перед початковою ланкою загальноосвітньої школи і полягає у формуванні в учнів загальнонавчальних навичок, важливою складовою яких є загальномовленнєві уміння й навички. Це навичка аудіювання (слухання мовлення і розуміння його), власне говоріння, читання й письма. Усе це – складові навчальної мовленнєвої діяльності, вони є водночас і видами цієї діяльності.

Отже, у виконанні завдань, які стоять перед початковою мовною освітою, слід органічно поєднувати теорію мовленнєвої діяльності з традиційним підходом до розвитку мовлення школярів, який ґрунтується на знаннях і вміннях щодо основних мовних одиниць. Одне з найголовніших завдань школи, зокрема, її початкової ланки, – навчити школярів змістовно, граматично правильно і стилістично вправно висловлювати думки в усній та писемній формах. Формування мовної особистості – це постійна робота, спрямована на вдосконалення свого мовлення, розвиток інтелекту, на виховання і вдосконалення кращих людських чеснот, створення свого фахового образу, досягнення соціального престижу. Мета шкільного мовного курсу вбачається у забезпеченні належного рівня мовленнєвої компетенції учнів, що є однією з найважливіших умов їхньої успішної соціалізації.

Список використаних джерел:

1. Варзацька Л.О. Активізація мовленнєвої діяльності учнів. *Початкова школа*. 1991. №2. С. 23-28.
2. Вашуленко М. Формування мовної особистості молодшого школяра в умовах переходу до 4-річного початкового навчання. *Початкова школа*. 2001. №1. С. 11-14.
3. Гольберт А.М. Особливості оволодіння учнями молодших класів лексику рідної мови. Київ, 1979.
4. Дорошенко С.І. та ін. Методика викладання української мови : навч. пос. Київ : Вища школа, 1992. 380 с.
5. Наумчук М.М. Сучасний урок української мови в початковій школі (методика і технологія навчання). Тернопіль : Астон, 2001. 215 с.
6. Огієнко І. Історія української літературної мови. Вінніпег, 1949. С. 370.

In the article the aspects of the formation of the linguistic personality of primary school students are considered, linguistic conditions of formation of speech culture and mastery of speech means of junior pupils; outlined ways and ways of improving their communicative activities and improving the teacher's practical readiness for work with children. New trends in school linguistic education include strengthening the practical orientation of the process of mastering the native language, the subordination of work to the linguistic theory to the interests of speech development of students. Formation of a nationally conscious, spiritually rich linguistic personality is the main task of a modern general education school and one of the priority directions of linguistic education. The proper level of communicative competence of students consists of many factors – the perfect development of their abilities and skills is communicatively justifiable to use the linguistic means of all levels of the Ukrainian language, the semantic and stylistic skills of the communicants, knowledge of all the components of the situation of communication. Consequently, work is being done on the formation of the Ukrainian language culture starting from the elementary level of the secondary school, since the acquired linguistic knowledge and speech skills at the junior school age become the basis for communicative perfection and broadcasting standards. In view of this, the purpose of the school language course is to ensure that the students' language competence is properly maintained, which is one of the most important conditions for their successful socialization.

Key words: language culture, speech culture, communicative-speech skills, literary norms, pedagogical activity, pedagogical skill, professional activity, grammatical correctness, linguistic personality, coherent speech.

Отримано: 11.09.2018 р.